

AZ ÁLLAM ÉS AZ ISKOLA.*

Ama nagyszabású beszéd után, a melylyel a kongresszus tárgyalásai az első ülésen megindultak s a mely közoktatásunknak majdnem minden életbe vágó kérdését az egységes nemzeti közoktatás fényével világította meg és perspectivát nyitott a jövőre, ** súlyosan érzem feladatomban terhét, mikor a tárgyalásokat gyenge erőmmel folytatnom kell. Csekélységem tudatában aggódva méregetem a viták medrét, irányát és színvonalát s kétség fog el, vajjon a széles medret meg bírom-e tölteni fejtegetéseim tartalmával, nem tévesztem-e el az irányt és nem száll-e alá a magas színvonal, melyre tárgyalásaink mindjárt az első ülés alkalmával felszöktek.

Bizodalmanat három dologba vetem: először azoknak az elveknek és eszméknek fontosságába, a melyeknek tolmácsolója az igen tisztelt rendező bizottság lekötelező szívesességéből csekélységem; másodsor abba a reménységbe, hogy fejtegetéseimmel lényegesen kiegészíthetem első ülésünk előadásának fejtegetéseit; harmadszor az igen tisztelt kongresszus bölcsességébe és nagylelkűségébe, melyről meg vagyok győződve, hogy nagy dolgokban a jó szándékot is méltányolni fogja, és époly szíves elnézéssel lesz foglalkozásaim iránt, a mily méltó elismeréssel és tapsal jutalmazta az érdemet.

Mélyen tisztelt kongresszus! A közoktatás a mai államrendszerben még nem találta meg a maga helyét. Ez nem csodálni való dolog. Egészen természetes; így kellett történnie és így is történt.

* A második egyetemes tanügyi kongresszus július 6-iki összes ülésén tartott szabad. előadás, melyet gyorsírói följegyzések alapján közlünk.

** Utalás Berzeviczy Albertnek a július 3-iki összes ülésen tartott beszédére.

A lefolyt század alatt, a nagy francia forradalom hatása alatt s az utána következő forradalmak hatásai következtében az állami élet gyökeresen, mondhatnám teljesen átalakult. A régi rendi állam helyet engedett a mai modern jogállamnak. A társadalom, a mely a dolog természeténél fogva lassú haladású és conservatív, ezt a gyors, rohanó fejlődést nem bírta nyomon kísérni. És a modern állam még meg sem szilárdult egészen, már a socialismus támadásainak van kitéve, — társadalmunk pedig még ma sem birt megszabadulni teljesen a régi rendi békóknak nyomásától.

Minden társadalmi institutiók között a legconservatívabb természetű az egyház és az egyház falához hozzáépített iskola. Conservatív az egyház egyfelől amaz alap változhatatlanságánál fogva, a melyre felépült; másfelől ama ténynél fogva, hogy minden lépés, a melyet a modern jogállam előre tesz, egy-egy jognak, egy-egy hatalmi körnek elvesztését jelenti az egyházra nézve. Szemünk előtt foly a küzdelem az egyház és az állam között a hatásköröknek emez elválasztása felett. A küzdelem nem mai keletű és a vége beláthatatlan. Ez a küzdelem, a melyhez az emberiség legfontosabb érdekei vannak fűzve, fogja eldönteni az iskola sorsát is, a mely felett az egymással szemben álló felek az időnként kivívott sikerekhez képest osztozkodnak. Az ó-testamentomi példa jut eszembe a perlekedő két asszonyról, a kik bölcs Salamon elé vitték a gyermeket és követelték anyaságuk elismerését. Az Isten óvjon meg a salomoni ítélettől! A gyermek azonban a levegőben függ, sorsa elintézetlen. Távol állok magam s velem együtt az egész kongresszus ettől az epochális, ettől a világtörténelmi jelentőségű küzdelemtől. Kerülhetem tehát a harcz hangját. Nem is úgy vetem fel a kérdést, hogy kié legyen hát a gyermek, illetve az iskola; hanem egyszerűen higgadtan, objective, ha szabad volna mondanom, a történetírónak a nyugodtságával akarom vizsgálni azt, hogy a mai államrendszerben az iskolát milyen hely illeti meg.

A mélyen tisztelt kongresszus kegyes engedelmeivel egy kis történeti kitérést fogok tenni, hogy következtetéseimnek ezzel is erősebb alapot adhassak.

Ha a közoktatásnak vagy köznevelésnek a fejlődését áttekin-tem, úgy látom, hogy kezdetleges fejlődésű népeknél, primitív kultúra mellett, a nevelés a családhoz tartozik. Módszerét tekintve, a pusztá empiriának, gyakorlatnak a dolga; s nem változik a ne-

velés lényege akkor sem, mikor a család köre bővül, — bővül egész odáig, hogy kasztokká merevedik. A nevelést ezen a fokon találjuk a legrégebb népeknél, — az első államokban, a melyek a Keleten alakultak.

Nagy fordulat áll be a nevelés terén a classicus világ két népének, a görögnek és rómainak fellépésével, mely kettőt — bármennyire különbözzenek egymástól, egyébképen — itt a magam szempontjából összefoglalhatom. A classicus világ szabadtítja fel először az egyént, állítja egymás mellé az egyént és polgárt s ha nem is a szabadságban, a polgári jogokban egyenlővé teszi. A nevelés teljesen megváltozik, a nevelés egyénivé lesz; egyénivé alakulván s felszabadulván a régi korlátok alól, a legnagyobb magasságok felé tör. A classicus világban a nevelés a társadalom dolga; az állam tőle egészen idegenül áll. Tudom, hogy vannak kivételek; de tudom azt is, hogy a kivételek csak a szabályt erősítik meg. Spárta állami vasrendszere s Plátó álmadozásai egyáltalában nem változtatják meg azt, a mit a classicus kor neveléséről mondtam.

Mikor a római birodalom összedőlt, a kereszténység már megállotta a mártíromság próbáját; mint hatalom szervezkedett. A római birodalom romjaiból a kereszténység mint élő hatalom lép elő, a melylyel minden alakulásnak számolnia kell. Az új államot a római birodalom romjain csak a kereszténység segítségével és a keresztény egyház szövetségében alakíthatták meg. A keresztény egyház, mint az állam szövetségese, mint az államhatalomnak részese szellemi dolgokban, a hit, erkölcs és tudás dolgában teljesen önállóan intézkedett. Előáll a keresztény, az egyházi iskolázás kora. Teljesen az egyház óltalma alatt, az egyház szárnyai alatt, a templom falához építve áll a középkor első századainak iskolája. Ez az iskola keresztény, ez az iskola egyházi, ez az iskola egyetemes.

A középkor vége felé és azon túl a renaissance és a reformatio a keresztény iskolának az egységét és egyetemességét megdönti. Az iskola jellege nagyot változik; az iskola iparkodik terjeszkedni, az iskola alkalmazkodik a körülményekhez: de nem törheti át a társadalomtól felállított korlátokat. A régi egységes keresztény, egyházi iskola helyébe lép a rendi iskola. Állít iskolát az udvar, állít iskolát a nemesség, állít iskolát a polgárság, állít iskolát az egyházak. Az iskola tere tehát bővül, az iskolai

nevelés megsokszorozódik; azonban az egyháztól teljesen nem szabadulhat, a míg az egyház az állammal szövetségben, szorosabb kapcsolatban van. A rendi iskola is egyházi, de már nem egyetemes, nem egységes. Minden tényező iparkodik befolyást szerezni a rendi iskolára, különösen pedig az államhatalom. Midőn ez a felvilágosodás irodalmának hatása alatt megkezdí első támadásait a rendi kiváltságok ellen, kimondja a merész szót, hogy az iskola állami ügy. Merész szó, a mely azonban vajmi kevés foganattal járt. Az iskola államivá nem lehetett s nem lett mindaddig, míg az egyház megmaradt államegyháznak. Az állam csak annyiban iparkodik az egyházra befolyást gyakorolni, a mennyiben a maga érdekei úgy kívánták, — a maga specialis érdekei, a melyeket a rendi kiváltságokkal szemben el akar érne s a mennyiben a maga hatalmi körének túlterjesztésére törekszik. Talán azon az úton is, a melyet a felvilágosodott absolutismus kezdett, megtörtént volna az iskola gyökeres átalakulása; de közbévág a nagy francia forradalom, melyre egy emberöltön át a kisebb európai forradalmak következnek. Ezek a fejlődést más irányba terelik. Lezajlásuk után minden átmenet nélkül előáll a modern jogállam s inventariumszerüleg átvieszi a rendi világnak örökbe ráhagyott iskolaügyét. Hogy a modern jogállamban, a mely az egyént fölszabadítja s a régi rendek békóit széttöri, ennek a régi állami és társadalmi rendnek iskolája nem teljesítheti a rá váró feladatokat és nem töltheti be hivatását, azt hiszem, egészen világos, érthető és magyarázatra nem szorul. De milyen hát az a hely, a mely az iskolát a mai, a modern jogállamban megilleti? — Erre maradtam adós a felelettel.

S e történelmi kitérés után, a fejlődésnek fonalát kísérve csupán, a felelet nem is jár nagy nehézséggel. A világhistóriai fejlődésben a mai jogállamnak jelentőségét az adja meg, hogy, teljesebb mértékben, mint valaha, felszabadítja az egyént, s felszabadítván őt, közvetlenül, egyenesen az állammal állítja szembe minden közbeeső szervezet vagy institutio nélkül. Felszabadítván pedig az egyént, ezt egy nagy kincscsel ajándékozza meg: az egyéniség érvényesítésének adományával. De a szabadság nagy díjat és nagy áldozatokat követel. A felszabadított egyén teljesen magára, a maga erejére, a maga képességeire hagyva, megkezdí a létnek irtóztatós harcát, melyhez hasonlót, napjainkéhoz foghatót a történet nem ismer. Mikor a modern jogállam az egyént

emancipálja, ezzel egyszersmind atomizálja a társadalmat, a nép millióit részekre bontja; — azokat az elemeket szabadítja fel, a melyeket addig társadalmi és állami institutiók kisebb körökbe, szűkebb egységekbe foglaltak össze. Ilyen körülmények között a modern jogállamnak roppant nehézségekkel járó teendői vannak az egység megóvása végett, a melyet képvisel s a melynek megóvása és biztosítása legfőbb feladata. A hatalom minden eszközei nem elégségesek arra, hogy velük a fölszabadított társadalomban az egyén emez emancipálása mellett az egységet fentartani lehessen. A hatalom az állami intézményekkel s az erőszak mindenféle rendelkezésére álló eszközeivel és módjaival csupán külső korlátokat állíthat föl, a melyekkel az egységet megóvni és fentartani igyekszik. De a külső korlátok időhöz vannak kötve, áttörhetők, tartós és végleges biztosítékot nem nyújtanak. Az állam maga érzi a szükségét, hogy kell lenni valami erkölcsi erőnek, mely az egyeseket összetartsa, valamely belső erőnek, a melyhez külső erőszak nem tapad, a mely az egységet az állam rendelkezésére álló eszközök mellett nem kívülről, hanem belülről teremti meg. Így történt és másképp nem is történhetett, hogy a modern jogállam mindenütt mint nemzeti állam állott elő. — A nemzeti eszme emez átalakulással együtt, egyszerre, vele lényegénél fogva összenőve és bensőleg összeforruva jelent meg a világhistóriában. A nemzeti eszme ilyen értelemben véve nem a kultúra kérdése csupán. Ez az államhatalom kérdése. Az állam léte van hozzá kötve. A nemzeti eszme nélkül a modern jogállam fenn nem állhat. A nemzeti eszmének kell áthatnia a modern állam egész valóját, minden institutióját, elkezdve a hadseregtől, a kormányzáson, igazságszolgáltatáson és az állam minden funkcióján végig. De ha az állam minden rendelkezésére álló hatalmat összevesz is, a nemzeti eszmét fentartani, a nemzeti eszmét ápolni, a nemzeti eszmét fejleszteni és magaslatára felemelni a régi eszközökkel nem képes. Ezt egyes-egyedül az iskola teheti meg; erre egyes-egyedül a közoktatás van hivatva!

Ime a közoktatás helye a mai, a modern államban. A mai közoktatásnak hivatása, hogy öre, ápolója, fentartója és nemesítője legyen a nemzeti eszmének; s mikor a mai iskola ezt teszi, nem az egyéni hasznot szolgálja, nem a humanismust ápolja csupán, nem is a kulturát terjeszti, erősíti és emeli csupán, hanem állami funkciót is teljesít. A nemzeti eszmét az iskolától elvá-

lasztani nem lehet s az iskolát nem lehet elválasztani az állami hatalomtól.

Szives készséggel engedek ö Nagyméltósága, a vallás- és közoktatási miniszter úr amaz intésének, a melyet az első ülésen hangoztatott, hogy ne általános theoriákból és messze járva szedjük példáinkat az előadandókhoz és a javaslatokhoz. Megvilágítja a lehető legnagyobb általánosságban a felölelt kérdést, áttérek a mi állapotaink ismertetésére. A mi államunk, a magyar állam az utolsók közt volt, a melyek a régi rendi világból átléptek a modern államéletbe. Hiszen még élő emlékezetünkben vannak azok a küzdelmek és azok a harcok, a melyek a magyar jogállamot, mondjuk a magyar nemzeti államot megteremtették. Egy fél-százada sem múlt el annak az időnek. Semmi csodálni való nincs rajta, ha e rövid idő alatt a lassú haladású, lényegénél fogva conservatív társadalom az új államalakuláshoz nem birt egészen hozzásimulni. Államunk modern jogállam; de társadalmunk még benne van erősen a középkori rendi világban azokkal az institutiókkal együtt, a melyeket a soha többet vissza nem térő, örökre elmúlt régi világból magával áthozott a mai államéletbe. S nem is volt ideje a modern magyar államnak, hogy teljesen kiépüljön. Tudjuk valamennyien — egy sóhajtással és a büszkeségnek fölemelő érzetével — hogy alig alakult meg a magyar jogállam, már próbára volt téve: meg kellett állnia a vérnek és a tűznek a keresztségét, a diadal babérai után a bitófa következett, és mikor lezajlott a nagy küzdelem, nem a magyar jogállam tovább folytatásáról volt szó, hanem az erőszak elnyomásáról. Hiszen tulajdonképen a magyar jogállam a maga életét csak itt napjainkban, csak az 1848-adiki törvények kiegészítése után, az 1867-ediki kiegyezéssel kezdi meg. Évtizedekről sem igen beszélhetünk tehát még, a mióta a magyar jogállam áll, és ilyképen érthető, hogy a társadalom az állami institutiókhoz hozzásimulni nem birt teljesen.

Azért hangsúlyozom ezeket a dolgokat annyira, hogy annál világosabbá tegyem, hogy a mi közoktatásunk tulajdonképen az a közoktatásügy, a melyet a múlttól örököltünk. Hiszen, alig hivatkozhatunk egyébre, a mit a magyar modern jogállam nagyot alkotott a közoktatás terén és olyat, a melyben a múlt közoktatásától lényegesebben eltérne, mint arra az egyre, hogy az általános népoktatást kötelezővé tettük. Egyébképen mai közoktatásunknak

rendszere, közoktatásunk institutióinak összesége, némely módosítások és némely új alkotások mellett is, alapjában és lényegében véve az, a mi volt. Szóval a mai magyar jogállamban a közoktatás nem foglalja el azt a helyet, a mely őt a dolog természeténél és a történeti fejlődés kényszerítő hatalmánál fogva megilleti. S ha áll az, a mit a világtörténelmi fejlődés tanúsága mellett előbb kimutattam, hogy a mai jogállamnak nemzeti államnak kell lennie s az államot nemzetivé csak közoktatása teheti: nem sok magyarázatra szorul, hogy ezt a lényegénél fogva egységes és nemzeti közoktatást más nem adhatja meg, mint maga az állam. Ez a tanúság kétszeresen fontos és kényszerítő erejű reánk magyarokra nézve. Nálunk nemcsak az történt meg, hogy a jogállam, széttörvén a régi, rendi bilincseket, a társadalmat atomizálta; nálunk veszedelmesebb mozgalom, a mely egyenesen az állam léte ellen tör, indult meg abban a pillanatban, a mikor a magyar nemzeti államot proklamálták. A társadalom atomizálásával jár az, hogy a rokon elemek keresik egymást. A mint az összeségnek lelket adó és éltető ereje a nemzeti szellem: a rokon elemek szűkebb korlátok közt, hasonló erőktől, érzelmektől és törekvésektől vezetve, kisebb-nagyobb köröket alkotnak az államban.

A dolog természeténél fogva a nemzeti állam megnyilatkozásával együtt és vele belső kapcsolatban áll elő az a jelenség, a melyet nemzetiségi törekvésnek nevezünk. Ha a magyar állam egységét meg akarjuk óvni, nekünk mindenek előtt és mindenek felett ezekkel a törekvésekkel kell szembeszállnunk; *s míg másutt a nemzeti eszme általános, nagy ideális célok felé tör, nálunk egyenesen életkérdés az, hogy a nemzeti eszmét nemcsak az általános ideális célokra, hanem eme különös-történelmi tényezőkre és fejleményekre való tekintettel is ápoljuk, erősítsük és mindenek fölé helyezzük.*

Még egy dolgot kell megemlítenem, nevezetesen azt, hogy — sajnos — ezeknek a külön elemeknek a tömörülését egy, a multból örökölt intézmény mintegy keblére ölelte és azzal a hatalommal rendelkezik — a multból áthozott hatalommal — hogy ezeket a törekvéseket ápolhassa. Nagyon ismeretes valamennyiünk előtt, annyira ismeretes, a mennyire sajnáljuk, hogy a nemzetiségeknek összes agitationális törekvései az egyházi kiváltságokkal vannak összekötve. Magam is azt tartom, a mit az első ülés szónoka kifejtett, hogy *nincs boldogulásunk másban, mint az egység nem-*

zeti iskolában. De a kérdés azon fordul meg, hogy az egységes nemzeti iskolát nálunk ki valósítsa meg. Vajjon megvalósíthatjuk-e azokkal az intézetekkel, azokkal az erőkkel, azokkal a tényezőkkel, a melyeket a múltból örököltünk? Egyáltalában még csak szó sem férhet hozzá, hogy ezek az erők erre nem elégségesek, nem is alkalmasak. Nem valósíthatja meg más, mint az állam.

Fejtegetéseimnek végére értem, tisztelt kongresszus! Ismételnem kellene fejtegetéseim eredményeképen azokat a tétéleket, a melyek közkézen forognak. Azt hiszem, hogy a tisztelt kongresszus kegyesen fölment e tétéleknek a felolvasása alól. Csak azok lényegét akarom kiemelni; a lényegök pedig az, hogy a mai államrendszerben a közoktatás nem az egyéni haszon és boldogulás, nem a humanismus, nem a kultúra dolga csupán, hanem az államhatalom kérdése, az állam fennmaradásának kérdése, az államsfélegnek integrans része. A modern iskola csak nemzeti iskola, csak e czélből egységesen szervezett iskola lehet, s a modern nemzeti iskolát csak az állam valósíthatja meg. De hozzá akarom tenni eme fő-fő fontosságú és nagy elvnek proclamálásához, hogy a magyar nemzet ezer esztendő múltjának tanúsága szerint mindenkor a szabadságnak, mindenkor a törvénytiszteletnek nemzete volt. Tiszteljük a szabadságot, tiszteljük a jogot addig, a meddig a legfőbb érdekekkel, a közérdekekkel ezek a jogok és szabadságok összeütközésbe nem jutnak. A magyar nemzet a radikális megoldásokta nem kereste soha; ereje mindig abban állott, hogy ösztönszerűleg is, tudatosan is a történeti fejlődés útjait és követelményeit jól ismerve, ezt az utat választotta, s ha lassú is volt ez az út, elébe tette a rövidebb, de kockázott útnak. A nagy elv proclamálásával nem tartom összeforrottnak a következesek azonnal való levonását; nem mondom, hogy a mi közoktatásunk azonnal államosíttassék és államivá tétessék. Én csak az elvnek fentartását tartom fontosnak, hogy a közoktatás az államhatalom része és az államhatalomhoz hozzátartozik. Feláldozni ezért az elvért egy másik nagy elvet, a közoktatásnak a szabadságát, nem is volna szabad. A meddig az államhatalom legfőbb érdekeivel a közoktatás szabadsága összeegyeztethető, addig minden magyarnak, hagyományainál, múltjánál fogva is a szabadság mellé kell sorakoznia. És ha a gyakorlati megoldást tekintjük is, a közoktatásnak ez a szabadsága az államnak mindenek felett álló követelményeivel nem ellentétes, nem incongruens, sőt nagyon jól összeegyeztet-

hető. Az állam meghagyhatja bárki kezén a közoktatást, azaz taníthat bárki: az egyes, a testület, az egyesület, a szövetkezet vagy bármiféle institutio, de az államhatalomból kifolyólag — ezt fenn kell tartani! — és csak úgy és csak akképen, hogy az állam akarata mindenkor érvényesülhessen, és semmi, a mi az állam akaratával ellentézik, érvényesülni ne bírjon. Ha ez a legfőbb elv diadalra jut és elismerése az életbe lesz oltva, nem kell féltenuk az egységes nemzeti közoktatást.

Mélyen tisztelt kongresszus! Nem azokat a programpon-
tokat tartom fontosaknak, a melyeket ebből az általános elvből
javaslataimba felvettem s nem ringatom magam afféle illusiókban,
hogy a proclamált elvnek azonnal törvénybe foglalása már a kér-
dés megoldását is jelentené. Nagyon jól tudjuk, hogy az későn fog
törvénybe foglaltatni, s ha bele foglaltatik is, az életbe még később
fog átmenni: mindennél fontosabb az, hogy mi érezzük
ennek az elvnek a jelentőségét és nagyságát. Ha mi át vagyunk
tőle hatva; ha bennünket ez a tűz és ez a szent lelkesedés hevít:
nem fogunk csüggedni a küzdelemben, bármilyen hosszú lesz is
az, s nem fogjuk elveszteni hitünket a győzelemben, mely el nem
maradhat.

Budapest.

SEBESTYÉN GYULA.

VÉLEMÉNY A KÖZÉPISKOLAI TANTERV-REVISIO ÜGYÉBEN.

(Feleletül az országos közoktatási tanács állandó bizottságának kérdéseire.)

Középiszkolai tanterveinknek több mint egy évtizedes multja
kétségtelenül elég okot és alkalmat szolgáltat alapos átvizsgálá-
sukra, hogy a használatuk folyamán esetleges fogyatkozásokról
szerzett tapasztalatokat e tantervek javítására fordíthassuk. De
viszont számos belső és külső ok kényszerít bennünket, hogy a
célbavett tanterv-revisio körül a legnagyobb óvatossággal járjunk
el s inkább csak e tanterveknek a Pozzájok füződő utasítások
szellemében továbbfejlesztésére, mint átalakításukra törekedjünk.

A belső okok magában tantervünkben fekszenek. Gymna-
siumi tantervünk ugyanis — mert a reáliskolai tanterv revisioját
illetékesebb egyéneknek hagyva fenn, véleményem nyilvánításá-